

18 grudnia 2018 r.

Uniwersytet Warszawski
Wydział Historyczny, Instytut Archeologii
Warszawa

Recenzja rozprawy doktorskiej Pana Konstantinosa BALAMOSEVA

pt. „*Język wczesnobizantyńskiej epistolografii w świetle nieopublikowanych listów z kolekcji papirusów w Wiedniu (IV – VII w. n.e.)*”.

Konstantinos Balamosev (dalej: K.B.) stworzył, jako rozprawę doktorską, imponujące studium na temat listów greckich zachowanych na papirusach i znajdujących się w Kolekcji Papirusów Austriackiej Biblioteki Narodowej w Wiedniu. Manuskrypt liczący 180 stron i 25 tablic oferuje *editiones principes* 25 listów i podobnych dokumentów, a także szczegółowy wstęp zawierający przegląd wcześniejszej literatury o epistolografii i rozdziały dotyczące szczegółów metodologicznych, a także językowych i stylistycznych aspektów listów papirusowych z okresu rzymskiego i bizantyńskiego, które stanowią tło edycji i studium listów K.B. Nowe informacje i interesujące aspekty zawarte w tekstach są podsumowane w konkluzjach. Bibliografia, indeksy słów do starożytnych tekstów i kolorowe zdjęcia każdego papirusu zamykają manuskrypt, który spełnia wysokie standardy edycji papirusowych.

Wyjątkowo cieszy też, że K.B. zapewnia nam kompletną i aktualną prezentację listów, która obejmuje szeroki zakres chronologiczny od połowy IV wieku do końca VII wieku naszej ery. Jest to tak zwany bizantyński i wczesnoarabski okres Egiptu, kiedy zmiany językowe zaczęły przekształcać grecką *Koiné* w średniowieczną grekę, a tradycyjne formy i frazeologia listów zostały zmodyfikowane pod wpływem chrześcijaństwa. Listy są na ogół szczególnie wymagającą dziedziną w papirologicznych edycjach i studiach, ponieważ ich język jest często potoczny, kontekst rozmowy jest nam nieznanymi i nie podano żadnych dat. Napisane przy pomocy pisma kursywnego, a w większości przypadków zachowane tylko w postaci fragmentarycznej, listy papirusowe są bardziej wymagające niż inne gatunki dokumentów, np. umowy prawne, które podlegają stereotypowym sformułowaniom.

To ogólne stwierdzenie odnosi się w szczególności do listów edytowanych przez K.B. Wybrał on bowiem teksty z niepublikowanych materiałów z kolekcji wiedeńskiej. Poza

prywatnymi listami i oficjalną korespondencją włączył także dwie petycje zgodne z konwencjami komunikacji epistolograficznej. Wszystkie wybrane papiirusy przybyły do Wiednia przed 1900 rokiem i nie zarejestrowano żadnego pochodzenia ani kontekstu archeologicznego. Większość z nich jest (jak zwykle) tak fragmentaryczna, że zachowane są tylko części każdej linii. W związku z tym dość często brakuje pełnego zdania, co utrudnia odbudowę tekstu. Listy pokazują różne rodzaje stylów kursywnych, a w niektórych przypadkach (np. w nr 4) pismo jest naprawdę bardzo trudne do rozszyfrowania. Wszystko to sprawia, że wydania i komentarze stanowią prawdziwe wyzwanie dla papirologa, filologa, paleografa i historyka.

K.B. znakomicie sprostął tym wyzwaniom. Swoje studium przedstawił w dwóch głównych sekcjach: Wprowadzenie (s. 12-27) zawiera podsumowanie analizy języka, frazeologii, słownictwa i epistolarnego stylu listów. K.B. słusznie podkreśla fakt, że listy te - jak prawie wszystkie listy zachowane na papiirusie - nie są eleganckimi listami literackimi, lecz produktami codziennej komunikacji i życia codziennego. Błędy ortograficzne, warianty fonetyczne, poprawki i odstępstwa od normy gramatycznej mogą wynikać z wpływu koptyjskiego lub dwujęzyczności. Autorzy niektórych listów mogli być rodzimymi użytkownikami koptyjskiego. Dziesięciostronicowa bibliografia pokazuje głęboką znajomość literatury naukowej. Wprowadzenie stanowi zatem nie tylko ramy, ale także syntezę jego pracy redakcyjnej.

Masywna druga sekcja (s. 28-158) zawiera edycję 25 listów według najlepszej praktyki papirologicznej. Po krótkim opisie aspektów materialnych i cech paleograficznych - które określają datowanie tekstu - następuje ocena treści i informacji dostarczonych przez listy. W niektórych przypadkach prezentacja treści nie od razu rzuca się w oczy, ponieważ następuje ona po formalnym opisie bez podziału wizualnego. W niektórych przypadkach (np. w nr 2) treść jest podsumowywana tylko na samym końcu edycji, a we fragmentarycznym liście nr 24 nie ma żadnej interpretacji kontekstu. Sugerowałbym, żeby w przyszłej publikacji pracy doktorskiej interpretacja treści miała bardziej znaczące miejsce, albo jako oddzielny paragraf bezpośrednio po opisie formalnym, albo po tłumaczeniu tekstu greckiego.

Kluczowym elementem jest oczywiście wydanie tekstu greckiego, któremu towarzyszy *apparatus criticus* (o ortografii tekstu oryginalnego, korekta błędów ortograficznych, osobliwości pisarskie, takie jak *trema*, specyficzne skróty itp.) i tłumaczenie. Komentarz „linia po linii” omawia trudne odczyty lub rekonstrukcje, a także różne ciekawe punkty dotyczące treści. Znaczące miejsce zajmują zjawiska językowe i gramatyczne, które są głównym źródłem nowych odkryć i nowatorstwa. Kilka *hapax legomena*, godna uwagi frazeologia lub niecodzienny styl i składnia są najbardziej pożądanymi dodatkami do naszej wiedzy o epistolografii bizantyńskiej i technikach retorycznych. W komentarzu zawarte są dyskusje o formułach i osobliwych frazach, z odpowiednimi odnośnikami, które są wygodnie

przedstawione w tabelach (np. w komentarzach do nrów 18 i 19). Praca K.B. opiera się na skrupulatnej lekturze i rozszyfrowaniu starożytnych tekstów greckich oraz dokładnej ocenie treści. Częste referencje, ale także krytyczne komentarze, uwagi i obserwacje z poprzedniej literatury naukowej pokazują, że K.B. jest świadomy wszystkich istotnych debat naukowych.

Wydania, które K.B. oferuje w swojej pracy doktorskiej spełniają dwa główne wymagania wysokiej jakości edycji papirologicznych: 1) wiarygodne odczyty starożytnych tekstów oraz b) umieszczanie nowych tekstów w ich historycznym kontekście. Sprawdzenie zdjęć cyfrowych o wysokiej rozdzielczości (które zostały mi dostarczone wraz z manuskrytem pracy) pokazuje, że transkrypcje tekstów K.B. są bardzo dokładne. Biorąc pod uwagę liczne, zróżnicowane kroje pisma i fragmentaryczny stan większości dokumentów jest to wielkie osiągnięcie, które zasługuje na wysoki szacunek za umiejętności paleograficzne K.B. i jego solidną znajomość języka papirusów. Bardzo dobrym przykładem jego umiejętności rozszyfrowania jest wiersz 1 tekstu nr 5, który demonstruje zdolność K.B. do radzenia sobie z trudnymi fragmentami. K.B. ostrożnie wskazuje niepewne odczyty (we fragmentach, które są częściowo zniszczone lub mocno wytarte) i omawia możliwe warianty w komentarzu do każdej poszczególnej linii. Co więcej, wszystkie jego datowania oparte są na dobrze dobranych paralelach paleograficznych i są całkowicie przekonujące. Tylko niektóre bardzo drobne rzeczy mogłyby być poprawione w prezentacji papirusów K.B.: transkrypcje starożytnych tekstów mogłyby mieć interpunkcję lub przynajmniej kropki wskazujące na końce zdań. W nr 1 cytowanie numerów inwentarzowych budzi wątpliwości: zamiast G 13989 = G 22133 prawdopodobnie G 13989 + G 22133 powinno wskazywać na połączenie dwóch fragmentów. W nr 25 elektroniczny kod kreskowy obrazu cyfrowego jest dodany do numeru inwentarzowego: G 47705 + Z128741400; powinien po prostu zostać usunięty. Oczywiście, są to bardzo drobne uwagi do w pełni satysfakcjonującego korpusu papirologicznego, co świadczy o dużym doświadczeniu K.B. we wszystkich aspektach tej dyscypliny i jej licznych wymagań.

K.B. w pełni panuje także nad interpretacją treści każdego listu i jego umieszczeniem w kontekście historycznym. Nie jest to w żaden sposób oczywiste, ponieważ wymaga wszechstronnej wiedzy o historycznym i kulturowym kontekście późnoantycznego Egiptu. Ponieważ teksty K.B. zawierają pisma biznesowe i prywatne listy, a także petycje, oficjalną korespondencję i listy z środowisk klasztornych, musiał on zapoznać się z historią instytucji, kulturą prawną i kościelną, topografią, nazewnictwem, danymi prozopograficznymi i wieloma innymi aspektami codziennego życia w tej prowincji Wschodniego Cesarstwa Rzymskiego.

Niektóre z jego tekstów stanowią część - jak K.B. słusznie zidentyfikował - większych archiwów papirologicznych. Ostrożnie umieszcza on te teksty w szerszym kontekście odpowiednich dossier: Nr 2 należy do tak zwanego archiwum Flawiusza Flawiana, wysokiej rangi urzędnika w nomie herakleopolitańskim w V w. n.e. Petycja nr 4 to mile widziany dodatek do archiwum Flawiusza Petteriosa, który pełnił funkcję *pagarchy* w nomie arsinoickim w latach

667-669 n.e. Zaproponowałbym jeszcze jedno połączenie z innym archiwum (mieszczącym się głównie w Austriackiej Bibliotece Narodowej i opublikowane w CPR XXII i XXX przez Federico Morelli): Nr 13, fragmentaryczny list do pewnego Theodorosa, który wspomina bardzo wysokiej rangi arabskiego urzędnika („gubernatora”) *symbolouosa*, najprawdopodobniej należy do archiwum Senouthiosa. Język, pismo i treść (transakcje biurowe) przypominają ściśle teksty tego archiwum, które cieszy się dużym zainteresowaniem historycznym, ponieważ datuje się je zaledwie na około dwa lata po arabskim podboju Egiptu i też dlatego, że zawiera korespondencję między arabską administracją wojskową a lokalną grecką biurokracją w nomie hermopolitańskim. Co więcej, można by rozważyć możliwość, że również teksty nr 15-17 należą do archiwum Senouthiosa, ale to oczywiście wymaga dalszych badań. Fragmentaryczny nr 22 może być fragmentem rozkazu aresztowania, zaadresowanym do *symmachosa*.

K.B. wykonuje podstawowe zadania, na których opierają się dobre badania papirologiczne - wysoko wykwalifikowaną pracę nad edycją i interpretacją starożytnych tekstów. Znakomicie radzi sobie z różnymi paleograficznymi i filologicznymi zjawiskami, a także wyzwaniem historiograficznymi i ich interpretacją. Wiarygodność jego edycji - jak można sprawdzić na zdjęciach cyfrowych lub tablicach w drukowanej pracy - świadczy o żmudnej dokładności jego badań nad poszczególnymi papirusami. Ujawnia także wszechstronne umiejętności papirologiczne, które były podstawowymi, ale w żadnym przypadku oczywistymi wymaganiami dla bardzo wymagającej pracy nad tym materiałem. Efektem jego starań jest papirologiczna edycja spełniająca najwyższe oczekiwania oraz rzetelna analiza każdego tekstu w kontekście historycznym i filologicznym. Biorąc pod uwagę znaczenie nowych informacji dostarczanych przez zebrane listy papirusowe (dogodnie podsumowane w Konkluzjach, str. 159-161), stwierdzam, że niniejsza rozprawa doktorska oferuje bogate badania nad epistolografią późnego antyku, wiele znaczące dla badań również poza granicami prowincji egipskiej i dla szerszej społeczności niż li tylko społeczność naukowa papirologów.

Jest to bardzo dobra praca doktorska, oparta na solidnej, skrupulatnej pracy edytorskiej i starannej, metodologicznie uzasadnionej analizie. Jest to dzieło dojrzałej uczoneści, które doskonale pokazuje opanowanie dziedziny. Praca doktorska Konstantinosa Balamosheva jest gotowa do zatwierdzenia. Polecam ją, aby została zatwierdzona przez egzaminatorów i czekam z niecierpliwością na publikację manuskryptu (po drobnej adaptacji) do tomu prestiżowej serii Austriackiej Biblioteki Narodowej, *Corpus Papyrorum Raineri*.

[Podpis]

(Bernhard Palme)